

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа с. Бояровка
Каа-Хемского района Республики Тыва

СОГЛАСОВАНО

ЗУВР школы

Биче-оол О.А. / /

от «24 августа» 2023

УТВЕРЖДЕНО

директор школы

Чаш-оол О.С. / /

от «25 августа» 2023

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

По внеурочной деятельности (курсу)

Улусчу ужурлар

наименование предмета(курса)

7 класс

на 2023-2024 учебный год

Составитель:

Ховалыг Чойгана Оюн-ооловна,

учитель родного(тывинского)

языка и литературы

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөрөдилге- кижизидилге ажылынга чогуумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суюл сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогуумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустун ужур-чаңчылдарынга шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр «Тыва чоннуң бурунгу ужурларын болгаш чаңчылдарын өөрөдириниң программасы. 7- 9 класстар», С.Б.Байыр- оол, С.К Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу- Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөрөдилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тайылбыр бижик

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа оске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгеи чоннуң бодунуң төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. Ынчаарга, он дөрт хар четкен оол-даа, кыс-даа уруг улуг-биче улус-биле харылзажып, бот-боттарының, улуг-бичениң аразында хүндүткелди сагып, тыва чоннуң езу-чаңчылдарын үнелээр, өөренир деп чүлдү медереп-билип эгелээр болур. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, өгге хамаарыштыр ужурларны өөрөдир сорулга-биле ук программаны тургузуп кылган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга хамаарыштыр кылдырган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга- дуржулгазынга даянган. Мурнуку класстарга кээп турганы темалар кээп болур. Ынчалза-даа башкы бүрүзү ону бот-тывынгыр чоруу-биле уругларның назы-харынга дүүштүр белеткээр ужурлуг.

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөрөдилге- кижизидилге ажылынга чогуумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш-сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суюл сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустуң ужур-чаңчылдарынга шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр Г. Д. Сундуйнуң «Улусчу ужурлар» деп 5-6 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга номун, С.Б.Байыроол, С.К.Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу-Маадыр; «Тыва ужур-чаңчылдар 5-9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске-даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөредилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын база кижиниң бодун канчаар алдынарының дугайында школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа өске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннуң бодунуң төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. Ынчаарга, он ийи хар четкен уругларга кижиниң чаяанының дугайында, төлептиг болурунун дугайында бодалдар-биле шыва ап, оларны боттарының кылып турар үүлгедиглеринге хамаарыштыр боттарының хамаарылгазын тодаргай илередип билиринге кижизидери чугула болур ужурлуг. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, кижиниң сагыш-сеткилинге, угаан-бодалынга, бодун алдынарынга хамаарышкан чүүлдерге өөредир болгаш кижизидер сорулга-биле ук программа тургустунган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга база кижиниң сагы-сеткилиниң арыг-чаагай, чырык, тура-соруктуг болурунга хамаарыштыр кылдырган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга-дуржулгазынга даянган.

7-ги класска өөредир темаларның бөлүктээшкени:

«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».

1. «Ааткыш кавай- төрөөн черим». Төрөөн чер, кавай деп билишкин-биле таныжар.
 2. Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, ажыктыы, аңаа хамаарышкан езулалдар.
 5. Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.
 7. Кожа – хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).
 8. Наадым – чоннуң ынак байырлалы.
 9. Уругларның хар-назынынга дүүшкөк оюннар.
- «Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдериниң өөредиглиг сорулгалары :**

- уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүдөн бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнгө өөредери;
- езулуг тыва кижиниң омур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредери;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи-биле чурттап турган база амгы үеде-даа чурттап чоруур оран-савазынга даянмышаан таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлгө, дагылгалар, умурларны өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредери;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредери;
- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары-биле таныштырары;
- өг-бүлө, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджетиде деп билиишкннер-биле уругларны таныштырары;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурулуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиди-биле билип, өг- бүлө амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде тыва өггө хамаарышкан езулалдарны), умурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарнын,
- өг- бүлөде кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг- бүлө бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген **турар умурлуг**.

Программаның тургузуу:

«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».

1. «Ааткышш кавай- төрөөн черим». Төрөөн чер, кавай деп билиишкнн-биле таныжар. – 1 шак;

2. Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, аңаа хамаарышкан езулалдар. – 7 шак, ооң иштинде 1 практиктиг кичээл;
3. Тыва өг улустуң аас чогаалында, шүлүктөрдө. – 2 шак, ооң иштинде 1 практиктиг кичээл;
4. Чайлаг, күзег, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүң шаг төөгүдөн бээр ажыктыы. – 1 шак;
5. Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары. – 1 шак;
6. Шагаа – чаа чыл уткуурунун байырлалы. – 5 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
7. Кожа –хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары). – 1 шак;
8. Наадым – чоннун ынак байырлалы. – 7 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
9. Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар. – 5 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
11. Ада- огбениң элээди уругларга чагыглары. – 2 шак; оон иштинде 1 практиктиг кичээл
12. Туңнел кичээл. – 1 шак.

Өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагып, эптиг-эвилең чорукка чаңчыгар, өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагырынга чаңчыгар. Тыва улустуң хоойлужуттунган болгаш эрте-бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын билип база сактып ап, чоруур. Наадым оюннарының дугайында тускай материалдарны чыып, рефераттар кылып өөренир.

7-ги класска “Улусчу уjurлар” эртеминге *«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары.»* деп кезектерге хамаарыштыр темаларны чарып эрттирери

Өгнүң төөгүзү. Тыва өг аас чогаалында, чогаалдарда. Өгнүн дериг- херексели. Өг иштиниң кижизидикчи уjur- утказы. Өг иштинде шак-үе санаашкыны.

Өгге аъттыг, чадаг чоокшулап кээриниң езулалы. Өгже кирериниң, өгге олуларының езулалдары. Амырлажыр езулал. Аалга келген кижини хүндүлээр езулалдар: шайладыры, хондулары, үдээри. Аалдажыр чаңчыл. Аалчы кижиниң төрөл аалынга кээриниң чылдагааннары. Аалчы кижиниң сөнү. Аалчыны үдээр – хап дүптээр езулал. Өгге улуг улус олурда бичии уругларның сагыыр чүүлдери.

Тыва чоннун шаандан бээр байырлап чораан байырлалдары. Шагаа– чаа-чыл уткуурунун байырлалы. Шагаага белеткел. Шагааның бүдүү хүнү, шагаа хүнүнде, бүдүүзүнде сагыыр чүүлдер.

Шагаа үезиниң оюннары: баг кагары, баг адары, шыдыраа оюннары, кажык оюннары, тевектээри.

Баг кагары, оюннун сорулгазы, киржикчилери. «Баг» деп сөстүн утказы, оюнга хереглээр баг аймаа.

Баг адары. Оюннун дериг- херексели. Баг адары – эрте- бурунгу оюннарның бирээзи.

Шыдыраа оюннарының хевирлери : хөл- шыдыраа, буга- шыдыраа, муң- муң, чирги шыдыраа. Шыдыраа оюннарының тус-тус ойнаар сорулгазы, чуруму, тывылган үези.

Кажык оюннары: дөрт берге, кажыкты чыттырып кагары, дүжүрүп кагары, хожулап кагары. Кажык адары. Кажык- биле аът чарыштылары, бодалажыры.

Наадым – малчыннар байырлалы. Наадымны эрттирериниң үези. Ужур- утказы, чуруму.

Наадым үезиниң оюннары: хуреш, аът чарыштырары, ча адары. Сүр- күчүнүң үш оюнунуң төөгүзү. Тываның төөгүзүндө болуп турган Наадымнарының ү

“Улусчу ужурлар” эртемниң «Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары.» деп эгени өөренип дооскан 7-ги класстың өөреникчилери дараазында чүүлдерге өөрөнгөн болгаш оларны билген турар:

- өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагыыр;
- эптиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагырынга чаңчыккан;
- Тыва улустуң хоойлужутгунган болгаш эрте- бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын сактып ап база байырлап чоруур;
- Наадым оюннарының дугайында билген турар;
- Ада-өгбелерниң чагыын билер.
- Ажы-төл кижизидеринге, уругнуң кижизиг болурунга өг-бүлениң салдары улуг деп чүве билдингир. Аныяк өскенниң угаан-медерелиниң база мага-бодунуң быжып сайзыраар үези 14-15 харлыында оларга өг-бүле, өгбелер, аныяк өг-бүле, ажы-төл азыраар дугайында билиглер эргежок чугулазын барымдаалааш, школаның 8-9 класстарынга «Өг-бүле педагогиказы» деп эртемни өөредирин шиитпирлээн. Ооң кол сорулгазы мындыг:
- 1.Өөреникчилерге ада-өгбелерин, угун, дөргүл-төрелдерин таныштырып, ыңдыг уткалыг кол билиглерни бээри;
- 2. Ада-ие, ха-дуңма, өг-бүле дугайында билиглерни, оларның кижиниң чуртталгазынга, салым-хуузунга дээштиин, салдарын өөреникчилер угаап, билип, шиңгээдири;
- 3. Өөреникчилерни өг-бүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказы-биле, национал аажы-чаңга өөредири, мөзү-бүдүштү хевирлээриниң угланышкыннары, аргалары-биле таныштырары;
- 4. Бо өөредилгелиг эртемниң дузазы-биле аныяк өскенде тускай мөзү-шынарны, овур-хевирни дүрзүлээри, эптеп чазаары болуп турар. Чижээ, тывазыг даштыкы хевир, тыва ёзу-чаңчылдарга кижизидип каан аажы-чаң, хоруглуг чүүлдерни билер, ону шиңгээдип алган, эки корум-чурумнуг, топтуг-томаанныг өске-даа шынарларлыг кижиге;
- 5. База-ла бо эртемниң дузазы-биле ада-иезинге, дөргүл-төрелдеринге, ха-дуңмазынга ынак боорун кижизидери. Ылаңгыя кол сорулга-ие кижиге, кыс кижиге мөгейип, чалбарып, оларны камгалап, карактап чоруур кылдыр кижизидери, ыңдыг байдалды кол нуруузунда оол уругларга хамаарыштырар херек;
-

Ажыглаан литература

1. Алдай – Буучу Кызыл, 1993

2. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөредириниң программазы. Кызыл, 2002.
3. Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер. Кызыл, 1997.
4. Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. Москва, 1995.
5. Даржа В.К. Лошадь в традиционной практике тувинцев кочевников. Кызыл, 2003.
6. Казырыкпай Б.О. Эрнин эрези. Кызыл, 2001.
7. Камычек. Я. Вежливость на каждый день. Москва «Знание», 1981
8. Кара – Күске К.Ч. Аътка тураскаадыг. Кызыл 1995 .
9. 10. Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улсутуң бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
11. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чанчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
12. Лагерь Лекарственные растения Тувы. Кызыл, 1998
- 13.» Еше лама» Сопа Ринпоче. Энергия мудрости . Основы буддийского учения. Москва «Цонкапа», 2003.
14. . Монгуш М.В. Тувинцы Монголии и Китая. Новосибирск «Наука», 2002 17. 16. . Маннай оол М.Х., Достай И.А. История Тувы. Кызыл 1996
15. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөнү. Кызыл 1995.
16. Образовательная программа «Несущая свет». Программа клуба молодой семьи. Кызыл, 2003.
17. Ооржак А.К., Оюн С.Б. Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөредилге программазы. Кызыл, 2003
18. Путеводитель Тува. Москва «Авангард», 2004 17. 21. Самбу И.У., Самбу М.Д. Тыва чоннуң бурунгу ажыл – агыйы, амыдыралы. Кызыл, 2004. 22. Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдизи. Кызыл, 1984
19. Серенот С.К. Тыва улусчу эмнээшкин. Кызыл, 1993.
20. Сиянбиль М.О, Сиянбиль А.А. Традиционный тувинский костюм. Кызыл, 2000.
21. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.
22. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 3-4 .Кызыл, 2005.
23. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 1-2 класстарга өөредилге – номчулга ному. Кызыл 2003.
24. Сундуй –оол М.С. Городок у подножия Кара-Даша. Кызыл, 2005.
25. Традиционная культура тувинцев глазами иностранцев. Кызыл, 2003. 2002
26. Тыва улустуң алгыш- йорээлдери. Кызыл, 1990
27. Чамзырын М.Ч, Чамзырын Е.Д. Тыва чоннун чаагай чаңчылдарын кижизидилге ажылынга ажыглаары. Кызыл, 2000.
28. Чадамба В.Ф. Сүр – кучунун үш оюну. Кызыл, 2004.
29. Чап Ч.М. Шагаам – сүзүглелим. Кызыл, 1999.
30. Шактаржык К.О., Биче-оол В.А. Тыва дугайында чугаалар. Кызыл,, 2004..

**7 класс «Улусчу ужурлар» Календарь-тематиктиг план.
«Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустун байырлалдары, оюннары.»**

№	Темазы	Үези/ шагы	Кичээлдиң хевири	Кичээлге ажылдың хевирлери	Кичээлден уругларның билген турар билишкннери болгаш эге билиглери	Онаалга	Кичээлдиң эртер хүнү	
							план езугаар	херек кырында эрткен үези
1.	Кирилде кичээл. «Ааткыыш кавай- төрээн черим». Төрээн чер, кавай деп билишкнн –биле таныжар.	1	Кирилде кичээл (чаа чүүл билип алырының кичээли)	Беседа. Башкының тайылбыры.	Ааткыыш-кавай, төрээн чер; оларның аразында харылзаазын тодарадып, ону тайылбырлап билген турар ужурлуг.	Төрээн черин чарашсынып чурукка тырттырып экээр.		
2.	Өг-тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өг – тыва кижиге буянныг уя деп билишкннни база өгнүң хевирлерин, тывылган төөгүзүн билген турар.	Өг иштиниң планын чуруур. (А4)		
3	Өгнун дериг- херексели. Өг иштиниң кижизидикчи уткалыы. Өг иштинге шак- үе санаашкыны.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгде дериг-херекселдерниң аттарын: үлгүүр, орун, аптаралар, чүък, өг шывыы, ынаа, хана, хараача деп билишкнннерни база өг иштинге үе санаашкынын билген турар.	Өг иштин аңгы- аңгы чуруур.		
4	Өгге хамаарышкан езулалдар. Өгде ыдыктыг чүүлдер.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге хамаарышкан езулалдарны: өгге келген кижини шайладыр, өгге бир кижи олурда, сагыыр, өгге бир кижи олурда, эт-сепке хамаарышкан, аалчы кижини хүндүлээр езулалдарны база өгде ыдыктыг чүүлдерни	Өгге хамаарышкан езулалдарны бажыңга кылып турар бис бе тодарадып бижип эккээр.		

					билген турар ужурлуг.			
5	Өгге олурарының чуруму.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге олурарының чурумун: баскактанып, сөгедектей, дис баштап, күдүк басып, будун көстүп олурбазы, дазалап олурбазы, будун хачылай олурбазы, холун черге даянып олурбазы дээн ышкаш сагыыр ужурлуг база хоруглуг чүүлдерни билген турар.	Өгге олурарының чурумун өскелерге айтып бээр. Оларның санын башкыга чугаалаар.		
6	Өгже киреринин, үнериниң езулалдары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге кирериниң: өгнүн ээзиниң, аалчының үнер болгаш кирериниң езулалдарын билген турар.	Өгже кирериниң чурумун бажыңче кирериниң чурумун биле деңнээр.		
7	Аалчыларны уткуур, удээр езулалдар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Аалчы кижини уткуур, үдээр, ону хүндүлээр база хап дүптээр езулалдарны база өгге кижилер келгенде удурунун, өгден үнериниң, диленчини хүндүлээриниң база аал ээлээн уругларның сагыыр езулалдарын билген турар.	Өөреникчилер боттарының бажыңнарынга канчаар үдежириниң болгаш уткужарының чурумун бижип эккеэр.		
8	Практиктиг кичээл. СТМ «Аалга кирген кижини аяк эрии ызырар...»	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл. Чогаадыкчы ажыл. Беседа.	Өгге хамаарышкан тыва улустуң езулалдарын херек кырында көргүзүп, ону ажыглалга кириерин билип алыр болгаш күүседир.	Бажыңга эжи кээр болза, канчаар уткуур база шайладырының чурумун чогаадыр.		
9	Тыва өг улустуң аас чогаалында, шүлүктөрдө.	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва улустуң аас чогаалында болгаш чогаалдарында, шүлүктөрүндө тыва өгнүн ролун база амыдыралчы чижектер-биле деңнеп	Тыва өгге хамаарыштыр шүлүк чогаадыр.		

					өөренир.			
10	Практиктиг кичээл. Конференция «Өг – биче делегей».	1	Билиглэрин быжыглаарының кичээли	Чогаадыкчы ажыл. Практиктиг ажыл. Бодунуң бодалын илередиринге ажыл.	Өгге хамаарышкан уругларның кылган дыңнадыгларын база чуруктарының камгалалы.	Чогаадыкчы ажылын бажыңга доозар.		
11	Чайлаг, күзег, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүң шаг төөгүден бээр ажыктыы.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгнү көжүрериниң чурумун база ону көжүрерде сагыыр уjurлуг езу-чаңчылдарны өөренип билген турар уjurлуг.	Кижиги бүрүзү үениң дөрт ээлчээниң аайы-биле чурук чуруур. (А4)		
12	Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва улустуң Шагаа болгаш Наадым дээн уткалыг байырлалдарының тывылган төөгүзүн, уjur-утказын билген турар болгаш ону үнелээр сагыш-сеткилдиг болур.	Наадымнап чораанын бижип эккээр.		
13	Шагаа – чаа чыл уткуурунунуң байырлалы. Шагаага белеткел.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа – чаа чыл база часты уткуурунунуң байырлалы. Аңаа белеткел дугайын өөренип көөр, амгы үе-биле белеткелди деңнеп билген турар.	Хырбачаны канчаар кылырын айтырып бижиир.		
14	Шагаа хүнү. Шагаа үезиниң алгыш-йөрээлдери.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа хүнүнүн эртериниң чижек хүн чурумун база ол хүн чоннун сагыш-сеткилин, аразында харылзаазын билген турар. Эвээш дизе, 1-1 алгыш-йөрээлдерни билген турар. (Шагаага хамаарыштыр)	Алгыш-йөрээл доктаадыр.		
15	Шагаа байырлалының	1	Чаа чүүл билип	Беседа.	Шагаа байырлалының чижек	Тыва оюннарга		

	онзагай оюннары.		алырының кичээли.	Башкының тайылбыры.	хүн чурумун тургузуп тургаш-ла, аңаа ойнап эртер оюннарның даңзызы-биле 29.12.кичээлге ажилдаар база оларның тывылганының кыска төөгүзүн, кижиниң сайзыралынга, угаан-медерелинге салдарлыын билген турар.	дыңнадыглар белеткээр.		
16	Практиктиг кичээл. «Чаңчылывыс сагып, шагаалажып ойнаал».	1	Билиглериң быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажил. Чогаадыкчы ажил.	Практиктиг кичээлге өг-бүлөгө канчаар уткуурун практика кырынга көргүзөр. Ону школага канчаар эрттирерин планнаар.	Чолугушкан ийи кижичуруур.		
17	Практиктиг кичээл. Школавыста шагаа.	1	Билиглериң быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажил.	Школага планнатынган Шагааны эрттирер. (7-ги класстар аразында) Оюннарны харыылаар уругларны шилиир.	Кожа-хелбээ чоннарның национал байырлалдарын интернеттен дилеп көөр.		
18	Кожа-хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннарныбайырлалдарының дугайында медээ-биле таныжар. Оларның ук байырлалдарга сагып турар езу-чаңчылдарының утказын башкының берген медээлеринден билип алыр.	Бир-ле нацияның национал байырлалын чуруур.		
19	Наадым – чоннуң ынак байырлалы. Эрттирер үези, уjur - уткалы, чуруму. Наадым үезиниң	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Наадым байырлалының эрттирер үезиниң, чурумунуң, кымнарга тураскаадып эрттирип турарының дугайында билген турар. Аңаа	Наадымга хамаарышкан кыйгырыг, девиз чогаадыр.		

	оюннары. Аьт чарыжы.				эртэр аьт чарыжы, хуреш оюннарының дугайында медээлер-биле таныжар.			
20	Мөгө хурежи.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хуреш деп чүл? Ол тыва национал оюн болбушаан, спортун бир хевири болуп кирип турарының дугайында база Тывада сураглыг мөгелер дугайында медээлерни билген турар ужурлуг.	Мөгеге мактал бижиир.		
21	Эзир –Кара – төөгүлүг аьт.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва чоннуң аьт чарыштырар оюнунун дугайында база Тывада төөгүлүг чүгүрүк аьттар дугайында медээни билген турар.	Эрткен аьтка мактал бижиир.		
22	Наадым. Наадымнар хурежинге шүглүп чораан мөгелер, чарыштарга эртип чораан аьттар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тывада сураглыг мөгелерге база төөгүлүг аьттарга кылган рефераттарын камгалаар болгаш оларның дугайында медээни эштеринге дамчыдар.	Девип турар мөгелерге база чүгүрүк аьтка презентация кылыр.		
23	Ыдык мал деп чүл? (аьтка хамаарыштыр)	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва кижинин амыдыралында аьттың ролун, аңаа тыва кижинин хамаарылгазын	Аьт дугайында чогаалдар болгаш кинолар, мультфильмнер санап бижиир.		
24	Практиктиг кичээл. СТМ «Ажылывыс түңнээлиңер».	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажил.	Наадымга хамаарыштыр түңнел чогаадыкчы ажил кылыр. Чижээ: эрткен аьтка кубок, мөгеге кубок азы дамчыыр кубок дээн чижектиг. Класка биче Наадымны белеткээр.(планнаар)	Чогаадыкчы ажылын доозар.		

25	Практиктиг кичээл «Клазывыста биче наадым».	1	Билиглери быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Планнатынган Наадымны спортзалга азы даштыгаа спорт шөлүнге эрттирер.	Сайзанақтаар херекселдер ап аар.		
26	Уругларның хар- назынынга дүүшкөк оюннар. Сайзанақ.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Оюн деп чул?, тыва оюннарға кандыг оннар хамааржырыл? Оларны назы-хар аайы-биле канчаар бөлүктөп болурул? База Сайзанақтың хевирлерин билген турар ужурулг.	Сайзанақты чуруп эксээр азы аайлап каан сайзанақты чурукка тырттырып эксээр.		
27	Угаан оюннары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Угаан-медерел сайзырадыр оюннарның ойнаар дүрүмнерин билген турар ужурулг. Оларның кижиниң угаан-медерелиниң сайзыралынга кандыг салдарлыын бот-башкарнып түннеп көргөн болур ужурулг.	Бир оюн чогаадыр.		
28	Хан-дамыр сайзырадыр оюннар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хан-дамыр сайзырадыр оюннарны билген турар болгаш оларның кандыг хевирлери бөгүн ойнаттынып турарын түннээр.	Хан-дамыр сайзырадыр оюннарға ажыглаар ойнаар херек чүүлдерин санап бижиир.		
29	Практиктиг кичээл. Салаалар-биле ойнаар оюннар.	1	Билиглери быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Салаалар-биле ойнаар оюннарны назы-хар аайы-биле дүүштүрер, үстүнде өоренген оюннарын ойнаар.	Матпаадырны дуңмазынга өөрөткөш, тырттырып эксээр.		
30	Практиктиг кичээл Оюннарға СТМ мөөрейи.	1	Билиглери быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Оюннарға мөөрей эрттирер.	Бир кожамык чогаадыр.		
31	Ада- огбениң элээди уругларға чагылары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Бурунгу өгбелерниң келир салгалға чагылары-биле таныжар.	Ада-өгбелерниң ниити чагылары биле ада-иезиниң		

						чагыгларын деңнээр.		
32	Практиктиг кичээл. Адаларның чагыынга харыывыс.		Чугаа сайзырадылгазы ныкичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Өгбелерниң чагыынга хамаарыштыр харыы кылдыр чогаадыкчы ажил. (шүлүк, ыры, чогаадыг, чечен чугаа)	«Улусчу ужурлар» эртеми меңээ солун болган бе? деп чогаадыг бижиир.		
33	Түңнел кичээл.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Чыл иштинде өөрөнгөн чүүлдерин түңнээр. «Улусчу ужурлар» деп эртем оларның амыдыралынга ужур-дузалыг, эки салдарлыг болган бе түңнээр.	Чайгы онаалгалар.		